

**Маткерим Дана Адильханкызының
«8D03102-Мәдениеттану» білім беру бағдарламасы бойынша философия
докторы (PhD) дәрежесін алу үшін «Қазақстандық кинодағы этникалық
және мәдени бірегейлікті құрастыру: мәдениеттанулық талдау»
тақырыбындағы диссертациясына
АНДАТПА**

Зерттеудің мақсаты: киноның бірегейлікті көрсетудегі тиімді құрал ретінде қызметі арқылы қазақстандық кино өнерінің мәдени және этникалық бірегейлік келбетін құрудағы басты ерекшеліктерін саралау.

Зерттеудің міндеттері:

1. Мәдени бірегейліктің теориялық, әдіснамалық негіздеріне зерттеу жүргізу арқылы оның өзіне тән ерекшелігін саралау;
2. Этникалық бірегейлік мәселесінің ғылыми-концептуалды зерттеу жүйесін айқындап, салыстырмалы талдау жасау;
3. Ұлттық бірегейлік мәселесін зерттеген ғалымдардың еңбектеріне ғылыми шолу жүргізу мысалында зерттеліп отырған бірегейліктердің ұқсастықтары мен айырмашылықтары туралы жіктеу жасау;
4. Өнер салаларының бірегейлікті қалыптастырудағы рөлін айқындау үшін өнердегі этникалық және мәдени бірегейліктердің қалыптасу ерекшеліктерін сараптау;
5. Дамыған елдер мен өтпелі қоғамдағы елдердің киноқорына енген әлемге танылған фильмдерінің мәдени және этникалық бірегейлік бейнесін құрудағы тәжірибесін зерттеу мақсатында компаративистік талдау жүргізу;
6. Кинематография арқылы ауыспалы уақыттағы этникалық және мәдени бірегейліктің белгісі ретінде кино қаһарманының бейнесін саралау;
7. Қазақстандық киноның даму кезеңдерінің аясында экранда этникалық және мәдени бірегейлік келбетін жасаған фильмдерге талдау жасап, заманауи қазақстандық кино үдерістері контекстіндегі олардың көркемдік-идеологиялық артықшылықтарын саралау;
8. Қазақстандық кинодағы этникалық және мәдени бірегейлікті қалыптастыруда режиссерлік әдіс – құралдарын, поэтикалық тілін, көркемдік шешімдерін қарастыру;
9. Қазақ, қырғыз, түрік және америка, оңтүстік корейя фильмдеріндегі этникалық және мәдени бірегейлік бейнесін құрудағы кино тілін саралау мақсатында кросс мәдени талдау жасау.

Зерттеу әдістері:

теориялық: теориялық идеяларды, ғылыми-теориялық және оқу-әдістемелік дереккөздерді, білім беру мен мәдениет саласындағы нормативтік құжаттарды зерделеу, талдау, салыстыру, жүйелеу, жалпылау;

компаративистік:

- мәдениеттанулық, өнертанушылық сараптама жасалды;
- кинодағы мәдени бірегейлік бейнесін құру амалдарының символдар мен белгілер арқылы семиотикалық, семантикалық талдау жасалды;

- Қазақстанда өткізілетін кинофестивальдердің шетелдік кино саласының мамандарымен сұхбаттасу жүргізілді;
- қазақ, қырғыз, түрік және америка, оңтүстік корейя фильмдерінде жасалған мәдени бірегейлік бейнесін көрермен санасына әсер етудің тәсілдері мен жолдарын анықтау мақсатында сауалнама жүргізілді.

Қорғауға ұсынылған негізгі ғылыми нәтижелер (жаңалық болып табылатын ғылыми гипотезалар және басқа да тұжырымдар):

1. Қазақстан сияқты тоталитарлық жүйеден шыққан және көп ұлтты, сыртқы факторға тәуелді қоғам жағдайында мәдени, этникалық және ұлттық бірегейлікті зерттеудің теориялық, әдіснамалық және концептуалды аспектілерін зерделеу және талдау нәтижесінде қоғамда мәдени бірегейлікке басымдық беру тиімді әдіс ретінде негізделді.

Мәдени бірегейлік этникалық бірегейліктен кеңірек болғандықтан ол азаматтық бірегейлік, кәсіби бірегейлік, діни бірегейлік және басқа аспектілерді қамти алады және саяси жағдайды ушықтыруға жол бермейді. Сонымен бірге мәдени бірегейлік әдетте анағұрлым өзгермелі және жаһандану, көші-қон, технологиялық өзгерістер сияқты сыртқы факторлардың әсер ету объектісіне айналуы мүмкін, ал этникалық бірегейлік көбінесе тұрақты және генетикалық мұрамен және мәдени дәстүрмен байланысты екендігі дәлелденді.

2. Дамыған елдерде және өтпелі қоғамда мәдени бірегейлікті қалыптастыру мен құрудың әр түрлі жолдары тандалған. Кейбір елдерде ұлттық спорт түрлеріне, кей елдерде мәдени ойын-сауықтарға, ал Қазақстанда кино өнері мәдени бірегейлікті қалыптастырудағы басым бағыт ретінде тандалғаны ресми құжаттар негізінде анықталды.

3. Зерттеуде қазақстандық кино өнеріндегі кинематографиялық элементтерді пайдалана отырып, мәдени бірегейліктің келбеті анықталып, зерттелді. Мәдени, этникалық және ұлттық бірегейлік бейнесінің қалыптасуына кинематографияның күшті әсері бары тұжырымдалды. Адамның өзіндік болмысын қалыптастыру және түсіндіру құралы ретінде киноны саналы қабылдаудағы идея маңыздылығын көрсеткен. Кино өнері адамдарға қалай ойлау және әрекет ету керектігінің үлгісін беру, мәдени бейнелерді жасау, мәдени диалогты ілгерілету және мәдени жадты қалыптастыру арқылы мәдени бірегейлікті құруға әсер ете алады. Осылайша, кино мәдениеттің құндылық және мағыналық қатынасын тасымалдаушы рөлін атқаратындығы дәлелденді.

4. Қазіргі қазақстандық кинодағы көркемдік-бейнелеу құралдар негізінде қазақ мәдени-этникалық бірегейлігі бейнесінің этномәдени ерекшеліктері зерттеліп, анықталған. Кино тілі мәдени бейнелерді ашқандықтан, олар біздің жеке қабылдауымызға әсер ете алады. Қоғамдағы мәдени бірегейліктің қажеттілігі әлеуметтік қоршаған ортаның қатерлеріне нақты жауап береді. Символдардан, аңыздардан, тарихи оқиғалармен қатар кино мәдени бейнелерді ашу үшін басқа әдістерді де пайдаланады. Бұған әдетте тіл, киім декорация, мизансцена, локация мен музыка жатады. Кино мәдени кеңістікте

ашық коммуникациялық жүйе ретінде мәдени бірегейлікті жеткізетін көпқырлы мәдени құбылыс ретінде анықталды.

5. Әр түрлі елдердегі кино өнері контекстінде мәдени бірегейлікті құру мен қалыптастыру әдістері, оның концепцияларына салыстырмалы талдау жасалды. Осы талдаулардың негізінде қазақ киносындағы мәдени бірегейлікті жасау мен қалыптастыруға кемшіліктері мен жетістіктері тұжырымдалды.

6. Мәдени бірегейліктің қалыптасуы мен дамуын зерттегенде кино туындысындағы басты кейіпкер бейнесі үлкен рөл атқарады. Зерттеуде қазақстандық кинодағы бейнелер эволюциясы мен трансформациясына талдау жасалып, мәдени бірегейлікті қалыптастырудағы рөлі ашып көрсетілді. Басты кейіпкерді символдық субъект ретінде белгілей отырып, оның дәуір құндылықтарын жинақтап, сол арқылы заманның өзіндік белгісіне айналуы зерттелді. Бұл қоғамдық көзқарастардың, армандардың, қорқыныштардың, сондай-ақ ұлттық ауқымдағы дағдарыс оқиғаларының квинтэссенциясы ретінде айқындалды.

7. Экрандағы басты кейіпкер мәдени қаһарман болмысының ерекше нысаны болғандықтан, ол айқындаушы, маңызды құндылық манифестациясы ретінде зерттелген. Ол белгілі бір кезең үшін маңызды және өзекті ойлардың, құндылықтардың әлеуметтік-мәдени кеңістіктегі жеке тұлғалардың жиынтығы. Сондықтан қазақстандық кинодағы бейнелердің жасалуы және олардың эволюциясы арқылы мәдени нәтижелері тұжырымдалды.

8. Қазақстандық кинодағы этникалық және мәдени бірегейлік бейнесін анықтау мақсатында кинофестивальдердің шетелдік кино саласының мамандары арасынан «Сендер үшін қазақ кім?» деген сауалға жауап алынды. Көпшілік шет елдіктердің көзқарасы бойынша қазақ халқын ұлттық ерекшелігі үш категорияға түсіндірілді: біріншісі-қонақжай халық (режиссер Абдолла Қарсақбаевтың «Алпамыс мектепке барады», Шәріп Бейсембаевтың «Гаухар тас»), Екіншісі - өз жеріне деген шексіз махаббаты (Сатыбалды Нарымбетовтың «Мұстафа Шоқай», Рүстем Әбдірәшевтың «Қазақ хандығы: Алмас қылыш», Ақан Сатаевтың «Томирис»), үшіншісі - табиғатпен үндестік (Болат Мансұровтың «Құлагер», Шәкен Аймановтың «Атамекен», Сәбит Құрманбековтың «Оралман»).

Заманауи қазақстандық кинода азаматтық болмыс пен тарихи жадының әр түрлі аспектілерін көрсететін үш елеулі үдерістер бар. Біріншісі - режиссер Әділхан Ержановтың «Сары мысық», «Қап-қара адам» фильмдері арқылы көрінетін азаматтық бірегейлік. Екіншісі – режиссер Мұрат Есжанның «Міржақып. Оян, қазақ!» фильмдегі ашаршылық, ел бостандығы үшін күрес сынды тағы басқа тақырыптар, тарихи жады мен ұлттық болмысты алаш арыстарының бейнелері арқылы жасалды. Үшіншісі - қазақ киносында комедиялық форматта көңілді тапқырлар клубы стилінде режиссер Нұрлан Қоянбаевтың «Қазақша бизнес Америкада» және осы сарындағы тағы да басқа фильмдер халықтың өз-өзін тану үдерісіндегі өзгеріске ұшыраған танымын одан әрі кері кетуіне әсер еткені дәлелденді. Демек, қазақ киносының классикалық кезеңіндегі фильмдер де жасырын кейіпте ұсынылған мәдени және ұлттық бірегейлікті көре алсақ, өкінішке орай қазіргі таңда заманауи

Қазақстан киносындағы қалыптасқан жоғарыда аталған үш үдерістің тек екіншісі, яғни ашаршылық, ел бостандығы үшін күрес сынды тағы басқа тақырыптар, тарихи жады мен ұлттық болмысты алаш арыстарының бейнелерін насихаттайтын фильмдер арқылы ғана көрініс тауып отыр. Осылайша, қазіргі қазақстандық киноның сандық көрсеткіштері жағынан коммерциялық фильмдер алға шығып, керісінше ұлттық-мәдени бірегейлікті насихаттайтын фильмдер санының аз екеніне көз жеткіздік. Болашақта мемлекет тарапынан рухани болмысымызды, мәдени-ұлттық ерекшеліктерімізді дәріптейтін фильмдерді өндіру үшін арнайы мәдени бағдарламалар жасалуы тиіс деп білеміз. Себебі, мәдениет соның ішінде кино арқылы ұлтымыз туралы шет елдіктердің таным-түсінігі қалыптасады.

9. Зерттеу нәтижелері қазақ, қырғыз, түрік және америка, оңтүстік корейя фильмдеріндегі мәдени бірегейлік бейнесін құру ерекшеліктері мен олардың Қазақстан жастарының санасы мен мінез-құлқына тигізетін әсері туралы жаңа тұжырымдар жасалды. Зерттеудің міндетін жүзеге асыру барысында жүргізілген сауалнама көрсеткендей, әртүрлі мәдениеттердің кино мен теледрамалар арқылы Қазақстан жастарының назарын америка киносының жанрлық алуан түрлілігі, түрік телехикаяларындағы ертегідей ғажайып өмір мен табиғат көріністері, оңтүстік корейя дорамаларының стильді кейіпкерлері мен эмоциялық сәттері өзіне тартады. Осылайша, кино мен теледрама арқылы әртүрлі мәдениеттердің ықпалы Қазақстанның жастарының мәдени бірегейлік бейнесін байытуға, оның әртүрлі мәдени көзқарастарды қабылдау қабілетін арттыруға мүмкіндік береді. Осылайша, сауалнама нәтижелеріне сүйене отырып, респонденттердің аз бөлігі кадрдағы дискурсты оқи алу қабілеті болса, ал олардың басым көпшілігі, өкінішке орай, тек визуалды түрде көріп, мән-мағынасын қабылдамайтын деңгейде екендігіне көз жеткіздік. Осыдан, көрермендік аудиторияда экран мәдениеті енді ғана қалыптасып келе жатқанына көз жеткіздік.

Алынған нәтижелердің жаңалығымен маңыздылығын және ғылыми даму бағыттарына немесе мемлекеттік бағдарламаларға сәйкестігін негіздеу:

Қазақстандық кинодағы мәдени және этникалық бірегейліктерді анықтау мақсатынды тұңғыш рет бірегейліктер бейнесін құрудағы кинотілінің әлменметтері анықталған модель ұсынылды, ол келесі тәсілдердің бірлігінен тұрады:

- тұжырымдамалық-мақсатты (мәдени, этникалық және ұлттық бірегейліктерді зерттеудегі тәсілдері, міндеттері, қағидаттары болып табылады);

- мазмұнды-сараптамалық (кино тілінің «кино-баяндау» және «фильм-бейнелер» (Жил Делөздің термині) қолданудағы заңдылықтарды анықтау үшін кинематография өнімдерінің әртүрлі туындыларын салыстыруға мүмкіндік беретін салыстырмалы талдау әдісіне негізделді. Атап айтқанда, осы элементтердің әрқайсысы Қазақстанның көп ұлты және күрделі тарихи жағдайында маңызды болып табылатын мәдени-этникалық бейнелердің қалыптасуына қалай ықпал ететініне назар аударылды);

Зерттеу жұмысының нәтижелері мәдениеттану, өнертану, өнер тарихын оқытуда магистранттар мен докторанттардың ғылыми-зерттеу жұмыстарына қажетті ғылыми-теориялық, тарихи тұжырымдар жасауда кеңінен пайдалануға болады. Сонымен қатар диссертациялық жұмыс жалпы өнердің, соның ішінде кино өнерінің мәдени бірегейлікті қалыптастырудағы рөлін теориялық жағынан қазақ тәжірибесімен кеңейте отырып, посткеңестік республикалардағы осы үдерісті талдауға, жаңа тұжырымдамалар жасауға негіз бола алды. Диссертацияның кейбір нәтижелері кино өнеріндегі жаңа туындыларды жасауға тәжірибелік маңызы ерекше.

Жұмыс құрылымы мен көлемі. Диссертацияны үш бөлім, тоғыз тарауша, кіріспе және қорытынды, пайдаланылған әдебиеттер тізімі, қосымша құрайды.